

COG344 COĞRAFYA TARİHİ VE FELSEFESİ

DOÇ. DR. NURİ YAVAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, DTCF, COĞRAFYA BÖLÜMÜ

İçerik: Ortaçağda Coğrafya

- ▶ **Ortaçağ Döneminde Coğrafya (~400 - 1600~)**
- ▶ Dönemin özellikleri
- ▶ Avrupa'da Coğrafya
- ▶ Çinde Coğrafya
- ▶ İslam Dünyasında Coğrafya
  - ▶ İdrisi
  - ▶ İbn Batuta
  - ▶ İbn Haldun
- ▶ Karanlık dönemden çıkış: Modern coğrafyaya doğru

- ▶ **Ortaçağ Coğrafya Dönemi (~400 - 1500~):**
- ▶ Ortaçağda coğrafya yaklaşık olarak 400'lü yıllarda Romanın yıkılmasını takiben başlayıp, yaklaşık 1000 yıl devam eden ortaçağ boyunca süren ve bunu takiben 1400'lü yıllarda başlayıp 1600'lerin başına kadar süren Rönesans dönemini de kapsayan 12 asırlık bir zaman dilimini kapsar.
- ▶ Bu periyotta coğrafi düşünce Alman Albertus Magnus ve Hollandalı Willem Bleu hariç tümüyle İslam dünyasından El-Makdisi, El-Biruni, El-İdrisi, İbni Battuta ve İbni Haldun gibi döneminin en önde gelen Arap İslam coğrafyacıları tarafından geliştirilmiştir.
- ▶ Arap bilginler ve coğrafyacılar Avrupa'nın karanlık olduğu dönemde coğrafi teorinin gelişimine özellikle antik dönemin bilgisini yeniden keşfederek, tercüme ederek ve muhafaza ederek katkı sağlamışlardır. Ancak daha da önemlisi 10-14. yüzyıllar arasında yaptıkları seyahatlerle Ptolome'nin haritasındaki boşlukları dolduracak yeni yerleri keşfetme ve buralar hakkında toplanan bilgileri tasvir etme suretiyle coğrafi bilginin ilerlemesini sağlamışlardır.

- ▶ Bu dönemde de coğrafya, çoğunlukla amatörler ve bu alana ilgi duyan entelektüeller tarafından pratik edilen bir alanı olmuştur.
- ▶ Bu dönemde coğrafya Avrupa'da kilisenin etkisi altında gerilerken, İslam dünyasında ve Çinde en parlak devrini yaşamış ve Çinli ve Arap coğrafyacılar Avrupa'da bilimin durduğu bu bin yılda coğrafya bilimine esas katkıyı yapmışlardır.
- ▶ Avrupa karanlık dönemi yaşarken, Çin'de geniş bir coğrafi bilgi birikimi sağlanmıştır. Çin coğrafyası dini etkilerden dolayı astronomiyle ve askeri sebeplerden dolayı da kartografya ile sıkı ilişki içinde gelişmiştir.
- ▶ İslam coğrafyacıları ise dinsel etki ve ihtiyaçların etkisiyle dünya hakkında bir yandan topografik hesaplar ve kartografik tasvirler yaparken, öbür yandan astronomik çalışmalarda yapmışlardır.
- ▶ Bu dönemde de coğrafya genellikle bilinen yer ve bölgelerin haritasının yapılması, bu yerlerin ve bölgelerin tasvir edilmesi ve evrenin ve gökyüzünün oluşumu ve doğasının anlamlandırılmasıyla ilişkili bir bilim dalı olarak bilinir.

Dönemin özellikleri

- **Avrupa'da Coğrafya:**

- 476'da Batı Roma imparatorluğunun çöküşü ile Avrupa kıtası gibi coğrafyası da karanlık çağa girmiştir. Avrupa'da Hıristiyanlığın egemenliği Yunan dünyasına ait eski bilimsel çalışmaların çoğunun reddedilmesine götürmüştür. Bunun temel nedeni Tanrının evreni yaratış ve koruyuşuyla ilgili Musevi-Hıristiyan teolojik inancıdır. Eserlerin birçoğu kaybolmuş ya da tahrip edilmiştir.

- **Çinde Coğrafya:**

- Askeri fetih nedeniyle coğrafi bilgi birikimine ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple, eldeki toprakları korumak isteyen imparatorluklar coğrafi bilginin artmasına destek olmuş, bu dönemde yeni çizim becerilerinin geliştirilmesi ile Ortaçağ Avrupa'sındakileri kat kat geçen haritalar hazırlanmıştır. Dolayısıyla, Avrupa karanlık dönemi yaşarken, Çin'de geniş bir coğrafi bilgi birikimi sağlanmıştır. Çinde coğrafya dini etkilerden dolayı astronomiyle ve askeri sebeplerden dolayı da kartografya ile sıkı ilişki içinde olmuştur.

- **İslam dünyasında coğrafya:**

- Mekke'de yapılacak hac ziyaretleri için Arap dünyasının farklı uluslarla temasını sağlayacak ve hacı adaylarına çeşitli bilgileri verecek sayısız rehberler hazırlandı. Bu sırada bilim adamlarının da birbiriyle temasa geçmesi ile bilimsel tartışma ortamı hazırlandı.

Avrupa'da Coğrafya

- ▶ Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen dönemde Avrupa'da Hıristiyanlığın egemenliği Yunan dünyasına ait eski bilimsel çalışmaların çoğunun reddedilmesine götürmüştür.
- ▶ Hıristiyanlığın egemenliği ortaçağ kozmolojisini ve kartografyasını çok büyük ölçüde etkilemiştir.
- ▶ Bu etkinin altında Tanrının evreni yaratış ve koruyuşuyla ilgili Musevi-Hıristiyan teolojik inancı yatmaktadır.
- ▶ Ortaçağ'da kilisenin gücü bilimsel çalışmaların seyrini etkilemiştir. Dönemin inanç eksenli, dogmatik görüşünün bilim ve öğrenmenin önündeki en büyük engel olduğu belirtilmektedir.
- ▶ Antik çağın zengin klasik coğrafya teorisi, bu dönemde Avrupa'da gerileme gösterirken, coğrafya esas olarak diğer ulusların özellikle de Arapların ve Çinlilerin katkısıyla varlığını sürdürmüştür.
- ▶ Merkezinde Kudüs'ün yer aldığı düz bir disk görünümündeki Mappa Mundi'lerin ortaya çıkışı, yalnızca çağındaki yeni bir harita sunumu olmayıp, aynı zamanda Yunanlıların coğrafyaya kazandırdığı ivmenin de, Ortaçağ boyunca birkaç kişisel çaba dışında Avrupa'da gerilemesi anlamına gelmektedir.
- ▶ Dolayısıyla ortaçağa ait olan dünya haritası olan Mappa Mundi'ler dönemin Avrupa'daki coğrafya anlayışının gözlemlenebileceği en iyi temsil araçlarıdır.

- ▶ Mappa Mundi, Ortaçağ'da Avrupa'da çizilmiş dünya haritalarını tanımlamak için kullanılan "Latince" terimdir.
- ▶ Latince'de bez veya harita anlamına gele "mappa" ile dünya anlamına gelen "mundi" kelimelerinden oluşur.
- ▶ Mappa Mundi bilinen dünyayı haritalamak için bilimsel bir girişim değildir, aksine Kudüs'ün dünyanın ortasında olduğu düz bir disklerdir.
- ▶ Coğrafi çizimlerle tarih, zooloji, antropoloji ve teolojik bilgiler içermekte, yanı sıra Kutsal Kitaplardan bilgiler de barındırmaktadır.

Figure 2.3 The Mappa Mundi from around AD 1300 in Hereford Cathedral. The Hereford Mappa Mundi Trust and the Dean and Chapter of Hereford Cathedral.

- ▶ Ancak teolojik bir kozmolojinin baskın olduğu ortaçağ bağlamında bile bu sürecin dışında kalan dönem düşünürlerinden Albertus Magnus (1200-1280) teolojiyi tutarlı bir şekilde bilim ile birleştirmeye çalışmıştır.
- ▶ *De Natura Locorum (Yerlerin Doğası)* adlı eserinde, insan yaşamının astrolojik ve çevresel şartlarla belirlendiğini öne sürmüştür. Ona göre ten rengi gibi insanlar arasındaki görünür farklar çevresel etkilere bağlıydı.
- ▶ Magnus dünyadaki insan yaşamının hem astrolojik hem de yerel olarak belirlenen güçlerin etkisinde olduğunu, insanların doğdukları yerlerle sıkı bağlantılara sahip olduğunu savunmaktadır.
- ▶ İnsan yaşamının mekanların niteliğini yansıttığını ve doğum yerlerinin dışına taşınmanın kişilerin, aynı zamanda hayvanların ve bitkilerin de belli özelliklerini zayıflattığını savunmakla birlikte katı bir çevresel determinist değildi.
- ▶ Özgür iradenin daha yaşanabilir kılmak için çevresel değişiklikler yapabileceğine inanıyordu.

İslam Dünyasında Coğrafya

- Avrupa'da gerileyen coğrafya, diğer ulusların katkısıyla esas olarak da Arap dünyasında zenginleşmiştir.
- Bu süreçte, kuşkusuz, en önemli katkı Müslüman coğrafyasından gelmiş ve temelde seyahatler ve şerhler aracılığıyla katkılarda bulunmuşlardır.
- Fergani dünyayı yedi iklime ayırmış; Battuta 28 yıl boyunca bilinen dünyanın neredeyse tamamını gezmiş; İbni Haldun Mukaddime'si ile medeniyetlerin ortaya çıkışı ve çöküşü ile tarih ve coğrafya arasında bağlantılar kurmuştur.
- Esasında, Arap coğrafyacılara Batlamyus'un (Ptoleme'nin) etüt ve haritacılık faaliyetlerini temele alarak bu dönemde coğrafi bilginin gelişmesini sağlamıştır. Yani Müslümanlar, Arap dünyasında Yunanlıların ve Romalıların coğrafyası ve coğrafi bilgisini canlı tutmuştur. Böylece coğrafi düşüncenin merkezi 400 yıldan fazla bir süre eksen/bölge değiştirmiştir.

- ▶ Ortaçağ İslam dünyasında 982 yılında Farsça yazılan ilk coğrafya kitabı olan *Hududül-âlem* (Dünyanın Bölgeleri) bilinen dünya hakkında bilgi içerir.
- ▶ Yazarı belli olmayan ve yazarının kitapta yer verdiği çok sayıda ülkeyi hiç ziyaret etmeden daha önceki bir çok farklı eserlerden ve masallardan (mitolojiden) derlediği bu çalışma bir coğrafya eseri olmasının yanında zamanın coğrafya anlayışını yansıtan bir kozmografya eseridir.
- ▶ Yöntem olarak hem doğrudan gözlem kullanılır, hem de sözkonusu coğrafi çalışmalar edebiyatın bir parçası olması nedeniyle mitolojiden yararlanır. Mitler ve masallar gerçekliği anlatmak için değil daha çok dünya hakkındaki görüşünü ortaya koyması açısından kullanılır ve önemlidir. Tasvir yegane yöntemdir zira seyahatnamelere dayalı edebi/dilsel bir coğrafya vardır.

- ▶ Astronomik olaylar, kozmosa ait özellikler, jeolojik ve doğaya ait nitelikler matematiksel denklemler ve değerlerle ifade edilirken, bölgelerin insana dair her bir özelliği tarihsel ve bölgesel coğrafya yöntemine göre tasvir edilir ve betimsel olarak açıklanır. Dolayısıyla korolojik ve topografik (bölgesel) gelenek, matematik ve astronomik (Kartografik) gelenek ve kozmolojik ve teolojik (Felsefi/Mekansal) gelenek hepsi bir arada zamanın coğrafya anlayışını yansıtan bir ruha sahiptir.
- ▶ Dolayısıyla kitap kapsam olarak içinde her şeyin yer aldığı zamanın tipik coğrafya çalışması olarak evrensel/kozmolojik bir bütünlük içinde tüm alanları kapsar: jeoloji, teoloji, astronomi, meteoroloji, biyoloji, zooloji, etnoloji, tarih ve ekonomi. Dünyanın yaratılışından Peygamberin hayatına, Arapların tarihinden yaşadıklarının coğrafyanın ve iklim bölgelerinin özelliklerine kadar her şeyi.

- ▶ Çalışmada Coğrafya, doğudaki Çin'den batıda İspanya'ya kadar olan bilinen yerleşik dünyayı açıklamadan önce dağların, denizlerin, göllerin, adaların, nehirlerin ve çöllerin topografik özelliklerini ve arazisini kapsar. Daha sonra farklı ülkelere göre, insanlar, diller, giyim, gıda, din, yerel ürünler, kasabalar ve şehirler, ticaret, politika ve hanedanlar hakkında bilgiler verir.
- ▶ Çalışmada 9. ve 10. yüzyıllarda bilimin/coğrafyanın geldiği düzeyi sergileyen hem keşif ve denizcilik boyutunu içeren yer isimleri ve bilgilerini, hem haritacılık boyutunu içeren soyut matematiksel hesapları ve astronomik bilgileri, hem de fiziki ve beşeri coğrafyaya dair tasvir ve etütleri içeriyordu. Bu haliyle dönemin coğrafi çalışmaları birçok yönden Ptolomenin (matematiksel) coğrafyasına benziyordu, ondan fazlasıyla etkilenmiş ve esinlenmişlerdi ancak aynı zamanda antik çağın diğer coğrafyacılarından insanları yaşadıkları fiziki çevreleri, gelenek ve yaşam tarzlarıyla birlikte tasvir eden Straboncu (bölgesel/tarihsel) coğrafya perspektifini de içeriyordu.
- ▶ Bu bağlamda, İslâm coğrafyacıları arasında ilk çalışmalarının birini yapan el-Makdisî ile (yaklaşık MS945-988) ile İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük bilim adamlarından birisi olan ve kara ve denizlerin dağılışı adıyla 1029 yılında hazırladığı dünya haritasının sahibi El-Bîrûni yukarıda belirtilen Hududül-âlem'in özelliklerine benzer ve Batlamyus'dan etkilenerek coğrafyacılarını inşa etmişlerdir.

- ▶ **İdrisi (1099-1180):**
- ▶ Zamanın en güçlü Hristiyan krallarından olan Sicilya kralı ile dostluğu sayesinde, Arap gezginlerin erişemediği Avrupa'nın çeşitli yerleri hakkında bilgi toplamış, dünyanın diğer kesimleriyle ilgi olanları da bir araya getirerek gümüş bir düzlem üzerinde bir harita da hazırlamıştır.
- ▶ Eserinde dünyayı 7 iklim kuşağına ayırmış, bu kuşakta yaşayan insanların ürünleri, el sanatları, aldıkları-sattıkları mallar, gelenek-göreneklerini anlatmıştır.
- ▶ 17. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'yı anlatan başka sanat eseri bulunmamaktadır. Bu başarısının Palermo/Sicilya'da yaşamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

- ▶ **İbn Batuta (1304-1368/69/77):**
- ▶ 'İslam aleminin son gezgini' ya da 'gezginler prensi' olarak tanınır.
- ▶ Hac görevini yerine getirmek için Tanca/Fas'tan yola çıkarak Afrika, Suriye, Mekke, Mezopotamya, Anadolu, Yemen, Hindistan ve daha pek çok yeri gezmiştir.
- ▶ İbn Battuta, 28 yıl boyunca bilinen karaların tamamına yakınıni gezdi - Çin, Hindistan, Afrika Kıyıları - ve seyahatlerini açıkladı.
- ▶ Yunanlıların Sahraaltı Afrikanın yerleşmek için fazla sıcak olduğuyula ilgili inançların doğru olmadığı belirlendi.
- ▶ 1357'de tamamladığı eseri ile Hindistan, Batı Anadolu ve Afrika'ya ilişkin tasvirleri coğrafyaya önemli katkılar sağlamıştır.

► **İbn Haldun (1332-1406):**

- Mukaddime adlı eserinde Arap coğrafi düşüncesini iyi bir biçimde yansıtmıştır.
- Medeniyetlerin yükselişi ve çöküşüyle ilgili görüşleri sayesinde sosyal bilimlerin babası olarak görülmektedir.
- Medeniyetler ile iklim koşulları ve fiziksel çevre arasında kurduğu ilişkiler, ekstrem koşulların devlet ve insan karakteri üzerindeki etkileriyle ilgili görüşleri coğrafyadaki çevreci *determinist* görüşe katkı sağlamıştır.
- Ona göre fiziksel çevre, insanları toplumsal ve siyasal gruplar halinde bir araya yaşamaya zorlamıştır.
- Coğrafyanın, yerleşik ve göçebe olanların yaşadığı ikilem nedeniyle önemli olduğu görüşü hakimdir.
- Sonuç olarak Arap coğrafyacılar, topografik ve kartografik çalışmaların yanında astronomi ile de ilgilenmişlerdir. Namaz vakitleri ve kutsal günleri , ülke ve bölgelere göre kible yönünün belirlenmesi için güneş ve ayın hareketleri ile ilgilenmişlerdir. Her ne kadar astronomide Aristoteles'in ve Batlamyus'un çalışmalarını gözden geçirip değiştirmeye çalışsalar da dünyanın hareketli olduğunu dikkate almadıkları için başarılı olamamışlardır..

Karanlık dönemden çıkış: Modern coğrafyaya doğru

- ▶ 15. yüzyılın başlangıcında *Avrupa'daki Rönesans ve Keşifler çağı* olarak bilinen kültürel yeniden uyanışla birlikte Avrupa coğrafi bilginin merkezi haline geldi.
- ▶ Rönesans sayesinde sağlanan bilimsel ve teknik gelişmelerle yapılan planlı ve uzun süreli deniz seyahatleri sayesinde, bu tarihe kadar, bilinmeyen kara parçaları keşfedilmiştir.
- ▶ Yeni Dünya karaları olarak bilinen Kuzey ve Güney Amerika, Okyanusya, Güney ve Kuzey Kutup çevreleri ile çok sayıdaki adalar bu seyahatler sonunda keşfedilmiştir.
- ▶ Büyük Coğrafi Keşifler Dönemi olarak bilinen bu dönem, Portekizlilerin seyahatleriyle başlamıştır.
- ▶ Modern coğrafyaya doğru gidilirken coğrafi bilgi; dünya bilgisini emperyal ve sömürü gücü olarak çevreleyen keşif ve uygulamalarda kullanmıştır. Ticari kapitalizmde yeni türde sosyal ilişkiler kurulmuştur. Tüccarlar yani yeni sınıf, gelişmekte olan dünya pazarlarıyla sömürüye dayanan yeni bir yaratıcı coğrafyaya sahip olmuşlardır. Dünyanın diğer tarafındaki bütün yerler ile ticaret yapabilmek, bu yerleri tanımak, yerler arasında gezinti yapmak ve çoğu defa haksız nüfusları kontrol etmek gibi düşünceler ağır basmaktadır. Bu nedenle haritacılık önemli bir gelişme göstermiştir.